

A rádiójáték műfajproblémái

A rádióról, a szellemi életnek erről a lehetőségekben gazdag és tagadhatatlanul jelentős szervéről sok szó esett már; a készülék csaknem teljes felfedeztetését azonban nem követte a vállalkozás kulturális értelmének felfedezése – a szerkezzettani találmány mindmáig adósunk egy elsőrangúbb találmánnyal: a műsorával.

A közönséget ki kell szolgálni, álljon ez kívül a vitán; a szórakoztatás és tájékoztatás köteles napi keretén tervvel és szándékkal túlmerészkedni: talán egyedül a magyar rádió kísérelte meg eddig. Mert valljuk be, a tíz esztendő műsora műsorkísérlés volt inkább – a folytonos, végtelen napi program-folyó inkább program-mocsár, roppant és műveletlen állóvíz. Ma nem buzognak bő kultúra-források, amelyek megduzzasztanák és megindítanák ezt a termőföldet csak ellepő sekély állóvizet – csatornákat kell vágnunk itt is, ott is a televényben, vadvizeket betörni, lefolyást és ereket indítani és életet teremteni az ingovány fölött.

Egy sajátos közönségcsoport sajátos igényeit kielégíteni némi megkötöttséget jelent – a rádió közönségének korlátlansága viszont olyan korlátokat, amelyek megrokkantják a vállalkozást. Az általánosság megszorítása nemcsak jellemtelenné, hanem igénytelenné is kényszeríti a műsort. A zene és irodalom kész formáinak átvétele – nem mondhatjuk: alkalmazása –

minduntalan visszatérő szempontjával „Mi kell a közönségnek?”, eddig csak egyezményeket és folytonos megalkuvást eredményezett. A két művészet műfajai megtalálják a maguk közönségét. A rádió sem akar minden előadásával minden előfizetőjéhez szólni; a műsorszámok azonban nem különbözhetnek egymástól szélsőségesen. Úgy gondoljuk: sem túl igénytelen, sem túl igényes előadás nem szerepelhet a terven. Ez utóbbi megszorítás a művészetet mintegy eleve számúzi a rádió berkeiből. Az általános érdeklődésre való törekvés áldatlan harcot vív az előkelő műfajokkal, amelyben a népszerűség is és a színvonal is, mint minden háborúságban, vesztes marad. Az előkelő irodalmi szemlék nemes élettelenységének fényűzését a rádió nem engedheti meg magának; egyebekben meg jelentéktelenség, óvatos közepszerűség jellemzi irodalmi anyagát.

Hányadán áll a színház az üzlet vagy művészet problémájával? Gondoljunk Shakespeare-re. Színjátékainak első közönsége, matrözlegények és kocsma népe, nemcsak elfogadta őt, hanem tapsolta is, pedig nem sejtette, hogy a történelem lesz bírálója bírálatának. Problémánk már a műfaj elhatárolódásánál megoldódott. Az általános érdekesség biztosítéka magában a dráma vázában van, s a műfaji vegytisztaság a legmaradéktalanabb művészet számára is alkalmassá teszi a színjátékot.

Úgy tetszik hát, hogy a rádió sajátos műfajának – *rádiódráma, hangos elbeszélés, beszédjáték* – megteremtése nemcsak l'art pour l'art jelentőségű. Gerincévé lenne a műsornak, meghúzná a rádió irodalmi fejlődésvonalát, jellege és értelme lenne a vállalkozásnak. A „beszédjáték” bűvös kulcsa lenne a műsor kincsesházának, „Szézám, nyílj meg”-je, varázsszó, amelyre megteremkenyül ez a makacsul meddő intézmény – az első rádióműfaj, amely nem hányódnék a labdarúgó-mérkőzés közvetítések posványos népszerűségének és a literátus dolgozatok halálos előkelőségének Scyllája és Charybdise között, hanem gáttalan,

bátor fejlődésnek lendülhetne, magával ragadva az egész közvetítés-anyagot – a műsor felfedezését jelentené. Megteremteni a beszédjátékot! A kérdés időszerű, és nem találnók elhamarkodottnak a rádió részéről egy ilyen tárgyú ankét megindítását. Szögezzük le azt a néhány megállapítást, amelyet a rádió első évtizedének „hangjáték”-kísérletezései eredményeztek.

1. A RÁDIÓ ÉS A SZÍNPAD

A rádióban előadott színdarabokat eleinte nagyjában alkalmazták a viszonyokhoz: hangkulliszákat használtak a valódiak helyett és elhagyták a csupán látnivaló részleteket. Azután megérkezett a „hangjáték”. A közvetített színpadi előadásoktól ez főképp abban különbözött, hogy egyenesen a rádió számára készült. Ettől a szándéktól és a hangkulisszáktól eltekintve közepes és kevésbé közepes kamarajátékokat hallgathattunk ezen a címen, de semmiképpen sem a rádióelőadás körülményeiben rejlő minden fogyatékossgot kikerülő és minden lehetőséget kiaknázó különös rádiódrámát. Milyen legyen hát a beszédjáték? Vizsgáljuk meg a rádióelőadás hátrányait és előnyeit a színpadi előadással szemben.

A hátrányok felsorolásához nem kell valami nagy lelemény: egy dimenzión keresztül tudunk csak érzékelni, s ezért a közvetítés béna s a személyes kapcsolat, a személyesség élménye csökkentebb lesz. A látás hiánya okozta zavarokat hangkulisszák halmozása helyett inkább belső, szervi gyógyomóddal küszöbölhetjük ki: a tárgy lényegében legyen független vizuális vonatkozásoktól, a cselekmény forogjon a beszéd csapágyain, és a fejlődés mozgásszerűsége, a kinetikai rugók a helyzetekben lappangjanak. Lám, az első technikai hátrány már művészi előnyöket jelent – ezekben a feltételekben úgyszólván a színpa-

di dráma jó tulajdonságait hatványoztuk. A személyes kapcsolat fenti betegségének kórokozója a gép. S hogy a rádióelőadás nem lesz személytelen gépművészetté, az annak az egyszerű belátásán dől el, hogy a rádió nem konzervál, hanem közvetít.

A látás kikapcsolódása e jelentéktelen hátrányokon kívül azonban nyilván előnyöket is rejteget. Nem utolsó – bár a beszédjáték tulajdonképpen problémájától idegen – szempont, hogy a színészi interpretáció feladata csupán a hangábrázolás.

A helyhez kötöttség megszűnésével majdnem a hangofilm birodalmát szereztük meg. A helyábrázolás módjának szegénysége ugyan éppen nem enged határozott térbeli mozdulatokat, de a térbeli szabadság a cselekménynek korlátlan lehetőségeket nyújt. A forgószínpadok, meglepő színi változások és egyáltalában a színpadi látványosság olcsó hatásairól a rádiódráma kénytelen eleve lemondani; pároltabb irodalmat kíván.

A cselekmény egysége, folytonossága fokozottabb ellenőrzés alatt áll. A térbeli változás sem lehet olyan rend és ütem nélküli, szakadásos, mint a színpadon. Itt egyenesen az érthetőség követeli meg a színek elmozdulásának azt a ritmusát, amelyet oly sok színmű nélkülöz. A beszédjáték mozogjon óvatosan az időben; az idő múlását a színpad láthatóan is tudja jelezni – a beszédjáték hajoljon inkább a klasszikus egy „egy nap” szabály felé. Ha nem is játszódik egy nap alatt a cselekmény, a jelenetek időbeli egymásutánjában a méret ne legyen számadatszerűen fontos. Ez is az előkelő dráma kelléke.

A színpad és rádió különbözőségéről sokat lehetne mondani – más eszközök és más lehetőségek határolják el a művészet e két közvetítőszervét, és mindenestre óvakodni kell attól, hogy a rádiót minden erővel színpadszerűvé formáljuk. A rádiódráma új és eredeti műfaj, meg kell keresnünk titkait, fel kell fedeznünk szabályait, mert nem gyermeke a színpadi drámának, legfeljebb: rokona.

2. A RÁDIÓ ÉS A HANGOSFILM

Négy világrész műhelyszobáiban hajol sűrítők, rézhuzalok és csövek fölé mérnökök hada, hogy kiagyálja a távolba látó szerkezetet. Ha a rádióelőadást egyidejű mozgófénykép-közvetítés kísérré, nyilvánvalónak találónak összevetését a hangosfilmmel. A két közvetítésmód eszközeiben csaknem azonos. És mégis lényegükben különböznek egymástól, tökéletesen idegenek.

Feltételezve, hogy a hangosfilm valaha művészetté nemesül, úgy véljük, fajlag a képzőművészetek közé fog tartozni. Őse a dagerotip, a fényképből mozgófénykép lett, s a mai beszélőfilm kétségen kívül néma elődjének származéka. Keresései, a látványos film az operettek és revük, az énekes film az operák és hangversenyek és a filmdráma, mint a színpadi játék utódja, kudarchoz vezettek. A némafilm annak idején megtalálta sajátos formáit, igénytelen, de filmszerű történeteket ábrázolt – s ez a hangosfilmnek ma is természetesebb attitűdje lenne, mint az irodalmi kalandorkodás. Ami pedig művészi törekvéseit illeti, azokat, ismételjük, a fényképezés kifejezőmódjával, a képábrázolás eszközével valósíthatja csak meg. A hangosfilm fejlődésének helyes iránya és életképes művészi útja a képzőművészetek felé mutat, amelyek történetében új fejezetet nyithat meg: a mozgással való ábrázolás fejezetét. A rádió lényegében az irodalom eszköze s – hacsak gyökeres átalakulást nem hoz – a távolbalátás is az lesz. Ahogyan a hangosfilmnél csak sallang, csökevény a beszéd – úgy emennél a kép lesz csak toldalék, kíséret.

Az irodalom már csak azért sem áll a hangosfilm rendelkezésére, mert a színészi teljesítmény, a beszéd és a játék tiszta artisztikumát megöli a gép. A képzőművészeti produkció állandó, független az időtől. A gépművészetnek nem hiszünk: nem

előttünk születik, a játék személyessége, humanitása közvetett, nem veszünk részt az alkotásban – a gramofonlemez nem őszinte élmény, mert tudjuk, ahol az énekes elhibázta, újrakezdték – kendővel, kenőccsel, fénnel, géppel, szerszámmal merevítették a filmszínész mosolyát, és a kockákat szétvagdosták és összeragasztották. Az illetén dráma-konzerveknek feltétlenül van valami undorító, patológikus mellékíze. Az irodalom egyetlen anyaga: a szó – ezt sűríthetjük könyvekben, mert a beszédől már teljesen elvonatkozódott, függetlenül, külön életet él betű-atomjaival. Az irodalmat beszéddel, mozgással, képpel megjeleníteni már kissé mesterkéltnak és egészségtelennek tetszik –, s ha még ezt a beszédet, mozgást és képet is filmtekercsekben raktározzuk, a művésziesség levegőjét vonjuk meg tőle, az emberiességet.

A rádió nem gépművészet. A veszedelem, a gép veszedelme azonban elég közeli. A viaszlemez-felvételekkel biztosított előadások hitelükből sokat vesztenek. Rögtönzött vitadélutánok rugalmasabbá teszik a dermedt, kérlelhetetlenül előírt műsort. A gép látszatát a színészek játékának kell megsemmisíteni, a technikai fogások túlzását kerülni és a rendezéssel hangsúlyozni, hogy az előadás egyidejű valóság. Jelmezek és díszletek mérsékelt alkalmazása enyhítené a kegyetlen mikrofonjátékot. Meggyőződésünk, hogy – amiről most csak hevenyészett példákban tudunk beszélni – a rádió hangosfilm-kinövéseit eszterndők tapasztalata pontosan felismeri majd és elhárítja.

3. A RÁDIÓ ÉS A KÖNYV

Talán a könyvhöz áll a legközelebb a rádiódramma. Talán ez legyen a kezdet, az óvatosan megszólaltatott könyv. A legmagasabb közvetítésforma, a pusztá írás legyen kezdőpontja,

ahonnan saját útjának rugaszkodik, és végső szándéka a beszédjátéknak.

Az elhangzott szó és az írott betű másféleségét már a színház szabatosan példázza. A kizárólag előadáson keresztül ható darabok és az úgynevezett könyvdramák közül a rádiójáték az utóbbiak felé hajoljon, ezt már sok meggondolásunk okolja. Az előadás természetesen gyöngé és kerete szűk azokhoz a roppant súlyokhoz, tartalmi bőséghez és sűrűséghez, amelyet a könyv játszva bír. A beszédjáték alighanem izmosabb a színpadi drámánál: közelebb áll a könyvhöz, csak egy dimenzió nehézségeivel kell küzdenie és a figyelem összpontosítását könnyebben szerzi meg.

Mondottuk, ne a színpadi dráma rádióra való alkalmazása legyen a beszédjáték, de „rádiósított” novella sem. A hangos elbeszéléshez talán inkább hasonlíthat, akár kísérletet is lehetne tenni szereplők párbeszédének és a „beszélő” felolvasásának váltakozásából álló műfajkeveréssel. A beszédjáték igazi problémái azonban nem ezek.

4. A RÁDIÓJÁTÉK VELEJE

Ha a novella formailag alkalmazható is rádióelőadás számára, vajon tárgya megfelel-e műfajunknak?

Elérkeztünk a valóságos feladathoz: felfedezni a rádiójáték belső, szervi különösségeit. Ahogyan a színdarabot a technikai és dramaturgiai formaszabályok még nem avatják drámává, velejének kell drámainak lenni – úgy a rádiójáték is csak legbensőbb titkaínak feltárása, velejének megeléje után lehet helyével és szerepével identikus, betelt műfaj.

Ez nem az irodalmi teljesség kérdése. Elsőrangú irodalmi színvonalon álló dráma is lehet, mint olyan, rossz. A jó dráma lényegi, belső kellékeit sok száz évek színházkultúrája leplez-

gette le – idő kell a rádiójáték felfedezéséhez is. Vajon a novella műgondja, szépmíves arányossága alkalmasabb-e beszédjátéknak, vagy inkább a regény széles cselekményfolyása? Mozgalmas legyen-e a rádiójáték vagy költői szenvedélyű? A színmű belső lélekrajza felel-e meg a „hangos elbeszélés”-nek vagy a kifejezett írói állásfoglalás, a „beszélő” külső jellemzése? A kérdések rendezetlen özöne vetődik fel problémánk kapcsán, szempontok, amelyeket csak a rádiójáték gyakorlata és kultúrája dönthet el.

További tárgyalásba nem bocsátkozhatunk, a feladat, amelyet kijelöltünk – vagy legalábbis sejtettünk – sokkal nagyobb. Nagy íróknak, vérbeli tehetségeknek kell saját problémájukká tenni a rádió lényegével szervesen testvériesült beszédjáték megteremtését. Jönnie kell olyan tehetségnek, aki Shakespeare-je akar lenni a rádiónak. Igaz, a rádió ma még világbehálózó egyetemessége mellett is gyermekcipőben jár, kezdetleges. De nem volt-e kezdetleges a Globe színház is?

(1935)